

A LA RECERCA DEL MAPA SEMÀNTIC IDEAL. ÀREES, NODES, XARXES I DINÀMIQUES DEL DESENVOLUPAMENT A CATALUNYA

Ignasi Aldomà Buixadé

Professor del Departament de Geografia i Sociologia

La representació espacial del desenvolupament econòmic i social i de l'estructura territorial que aquest pren ha comportat de sempre el repte del pas dels simples mapes temàtics construïts a partir d'un o dos indicadors als mapes que ens representen de manera sintètica la complexitat del desenvolupament. En el cas de Catalunya s'han realitzat diferent tipus d'aproximacions, que se situen entre els coremes realitzats amb un notable esforç d'imaginació a partir d'un coneixement empíric que es donen bastant per suposats i les representacions semàntiques que han mirat d'establir models complexos a partir dels indicadors socioeconòmics disponibles¹. A partir de les anàlisis d'indicadors dels anys 1970 i d'altres indicadors actuals es presenten dues propostes coremàtiques que miren d'integrar les diferents expressions espacials del desenvolupament amb la lògica espacial i integrada d'aquest desenvolupament:

- A. Proposta coremàtica A. Una proposta més relacionada amb les grans dinàmiques del desenvolupament que ve a reflectir el que podríem dir creixement urbano- industrial del país. L'anàlisi correspon a variables dels anys 1975; però manté encara un cert interès per les grans inèrcies que a escala territorial han representat.
- B. Proposta d'interpretació semàntica B. Una proposta més literal que combina els indicadors de desenvolupament de les unitats territorial de base (sistemes o àrees urbanes i no comarques) amb la disposició més concreta d'estructura en xarxa de les relacions entre nuclis. Les variables utilitzades se situen entorn el 2001-2006.

1. Proposta coremàtica A. Caracterització territorial del desenvolupament urbanoindustrial, anys 1970

En la primera proposta relacionada amb l'estructura del país a mitjan dels anys 1970, que es presenta en el mapa adjunt, el resultat és el producte de l'encreuament de les observacions en matèria de desenvolupament econòmic i social sorgides de l'anàlisi estadística de variables comarcals amb els factors de tipus espacial. Prèviament s'havia realitzat una anàlisi d'indicadors de tipus municipal que corregia el desajust que suposava l'encaix d'una informació de base comarcal amb unes referències espacials mol més detallades².

Dels indicadors i tipologies sintètiques obtingudes a partir de les variables comarcals en destaquen concretament dos resultats:

1. Un indicador sintètic de desenvolupament urbano industrial a escala comarcal. En les anàlisis factorials realitzades apareix com l'indicador que explica la major part del desenvolupament seguint a nivell comarcal entre 1960 i 1975 (calculat a partir de variables estàtiques referides a 1975 i variables dinàmiques del conjunt del període).
2. Una tipologia del desenvolupament obtinguda a partir de la classificació jeràrquica de diferents indicadors-factors de síntesi, que dona concretament vuit tipologies més el Barcelonès, que representa un cas especial.

Els indicadors i tipologies anteriors, prèvia contrastació amb indicadors de base municipal posen de relleu uns referents territorials molt clars:

1. Barcelona apareix a la cúspide del desenvolupament econòmic i social del país i, de manera especial, apareix com element central d'una gradació de nivell de desenvolupament clarament concèntrica: a mesura ens allunyem de Barcelona disminueix el valor de l'indicador sintètic de desenvolupament urbano-industrial. D'acord amb la natura de la mobilitat predominant a l'època aquesta distància s'expressa en temps mitjà de recorregut en vehicle privat.
2. Algunes trajectòries comarcals escapen discretament al factor distància a Barcelona i el fet que millor explica aquesta variació és el desenvolupament de l'economia turística i de serveix que es produeix a les comarques costaneres i alguna comarca pirinenca. De manera semblant apareix realçat el paper de les comarques on es troben les capitals provincials.
3. Altres diferències en el desenvolupament comarcal estarien més lligades a especificitats locals que no tenen una incidència menor en el nivell de desenvolupament general comarcal. Es podria destacar, en tot cas, una certa relació entre el nivell de desenvolupament de les comarques de la plana de Lleida i la seva situació en l'eix de la N-II, fet que es deixa notar especialment en el seu nivell de desenvolupament agroindustrial. La situació en els eixos del Ter i el Llobregat ha determinat també un desenvolupament industrial específic que es deixa notar encara en el perfil socioeconòmic de les comarques corresponents. Mentre, la potència de la morfologia i l'ecologia pirinenca ha condicionat fortament el desenvolupament de les comarques de la part nordoccidental del país.

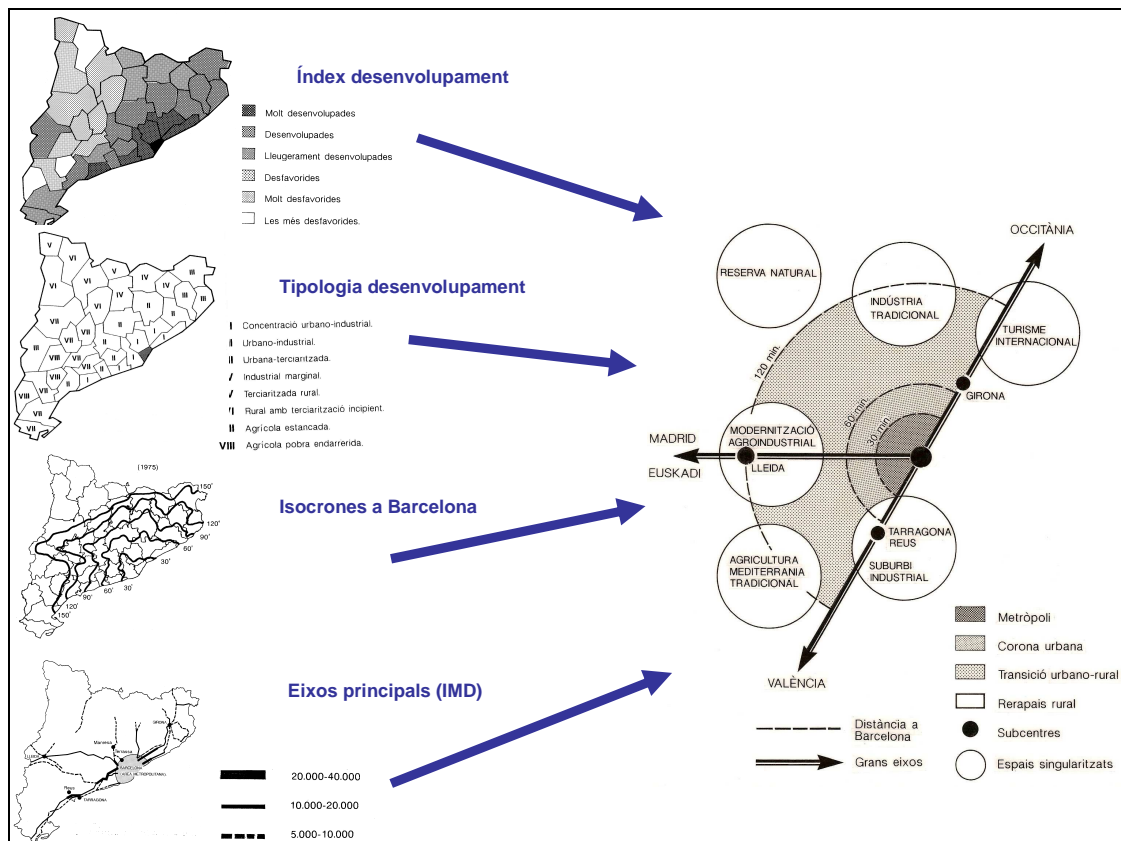
El resultat d'aquestes observacions dóna origen al mapa proposta de síntesi de la figura 1. El mapa proposat remarca el factor distància a Barcelona i es consideren també els dos eixos principals Mediterrani i Interior davant d'altres com els dos eixos històrics del Llobregat i Congost-Ter remarcats per d'altres autors (L. Casassas, 1977; R. Ferras, 1989). Els cercles encaixen plenament en el model de base anterior; però aclareixen dinàmiques específiques amb un abast regional notori.

2. Proposta d'interpretació semàntica B. Caracterització territorial del desenvolupament, anys 2000

La multiplicació dels treballs territorials a partir dels anys 1980, la millora de les estadístiques municipals i el desenvolupament de la cartografia digital i els sistemes d'informació geogràfica permeten actualment abordar l'exercici de comprensió del desenvolupament territorial del país amb una base més consistent i en un major detall. Aquest tipus d'aproximació té un interès immediat en la planificació territorial i de fet ha estat utilitzada, per bé que generalment sense una intencionalitat prou clara, en alguns treballs de planificació o de prospectiva realitzats des de l'Administració catalana (Generalitat de Catalunya, 1995 i 2003).

Els exercicis possibles de caracterització són múltiples i aquí s'ha optat, en la interpretació semàntica B, per la selecció d'unes variables territorials significatives que complementen l'exercici de caracterització territorial anterior, tot introduint els elements nous que caracteritzen les dinàmiques territorials. El mapa de síntesi proposat inclou quatre capes o àmbits d'informació per arribar a la caracterització del desenvolupament actual:³

Figura 1. Proposta coremàtica A. El desenvolupament urbanoindustrial als anys 1970.

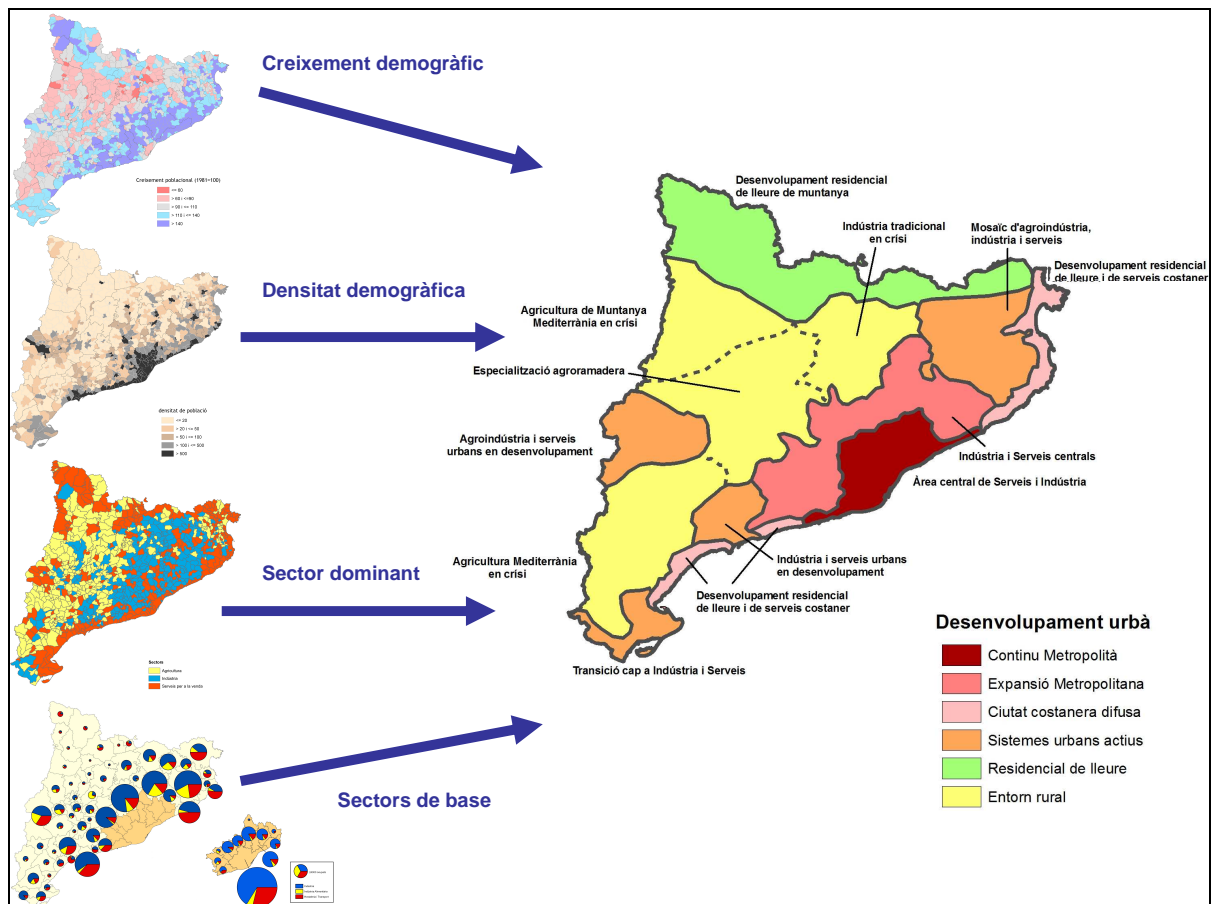
Font: elaboració pròpia.

El desenvolupament socioeconòmic. A l'hora de qualificar el territori des d'un punt de vista del desenvolupament socioeconòmic en els darrers trenta s'observa que les diferències comarcals a nivell de renda s'han reduït fins a gairebé desaparèixer, fet que fa decantar l'observació de la riquesa cap a paràmetres que tenen a veure amb l'accessibilitat urbana als diferents serveis, la qual queda força representada en els àmbits o capes d'informació tot seguit analitzades. S'ha produït també un decantament general de l'activitat cap als serveis, per bé que es pot continuar parlant d'una especialització productiva, que a l'hora de la veritat manté les inèrcies de la especialització territorial de 1975. Pel que fa a la dinàmica social i econòmica continuen havent-hi mancances estadístiques a l'hora d'intentar qualificar les evolucions comarcals i municipals, de manera que s'arriba a concloure que el creixement demogràfic municipal representa una bona variable de síntesi del conjunt de dinàmiques. Tot plegat, es proposa una tipificació territorial que combina la dinàmica poblacional amb el criteri d'especialització de l'activitat, tot tenint en compte quatre variables (figura 2).

1.1. La dinàmica demogràfica municipal experimentada entre l'any 1981 i l'actualitat (2006). L'any 1981 es pot considerar un any d'inflexió des del punt de vista del creixement demogràfic pel que fa a la generalització i intensificació dels fenòmens de difusió urbana, que afecten tant l'àmbit metropolità (amb aturada del creixement a les àrees centrals), com a les ciutats capitals regionals i subcomarcals, com a determinades àrees rurals subjectes a un creixement turístic i/o de la segona residència. Aquests fenòmens són encara plenament vigents en els darrers deu anys, per bé que amb algunes modificacions relacionades amb el fort creixement

demogràfic basat en la immigració, que contrasta amb l'estancament general i el dèficit migratori iniciat el 1981.

Figura 2. Determinació de la dinàmica socioeconòmica territorial, 2006.

Font: elaboració pròpia.

- 1.2. La densitat demogràfica (2006) representa un referent bàsic per a precisar la ubicació i extensió real de la ciutat i esdevé un referent territorial potent a l'hora de caracteritzar una economia fonamentada en els serveis.
- 1.3. Els sectors dominants a escala municipal (la darrera dada disponible es refereix a la població de 2001) donen el perfil econòmic dominant del territori i marquen clarament les diferències entre l'interior agrari, la costa i la muntanya terciària i la indústria de la part nordoriental interior del país. S'ha pres com a referència la població resident atesa la major fiabilitat de la informació i les matisacions referides a la mobilitat.
- 1.4. Els sectors econòmics de base en l'àmbit de la indústria i els serveis (darrera informació disponible per a 2001). Atesa la extraordinària mobilitat de la població (i els empadronaments ficticis d'alguns municipis), és fa necessari veure les dinàmiques i l'especialització econòmica sobre els àmbits territorials reals de l'activitat, que en aquest moment venen a ser les àrees o sistemes urbans. En aquest sentit s'analitza l'especialització dels diferents sistemes urbans en la indústria alimentària, en la resta d'indústries i en els serveis relacionats amb la restauració, l'hoteleria i el transport. Les dades referides als llocs de treball localitzats per cada sistema i el volum dels cercles dóna idea del pes de cadascun d'ells.

L'organització territorial. Si en l'exercici precedent la comarca és com una referència de tipus més administratiu, que ve obligada per la disponibilitat d'una informació estadística abundant i per no caure en les arbitriietats que comporta l'escala municipal, en l'actualitat hi ha un major coneixement de l'organització real del territori. La gran mobilitat de la població dóna més sentit que mai a una escala territorial com la comarca, per bé que els lligams humans i econòmics reals no es produeixen en l'àmbit estricte de les comarques administratives, sinó més aviat en els sistemes urbans, que han rebut noms diferents com àrees urbanes, rodalies, ciutats comarca. El mapa proposat pren com a referència els límits dels sistemes urbans obtinguts pels serveis de planificació del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya que són els qui més han estudiat les estructures territorials, per bé que els seus treballs es vegin molt condicionats per la informació sobre els mercats de treball.

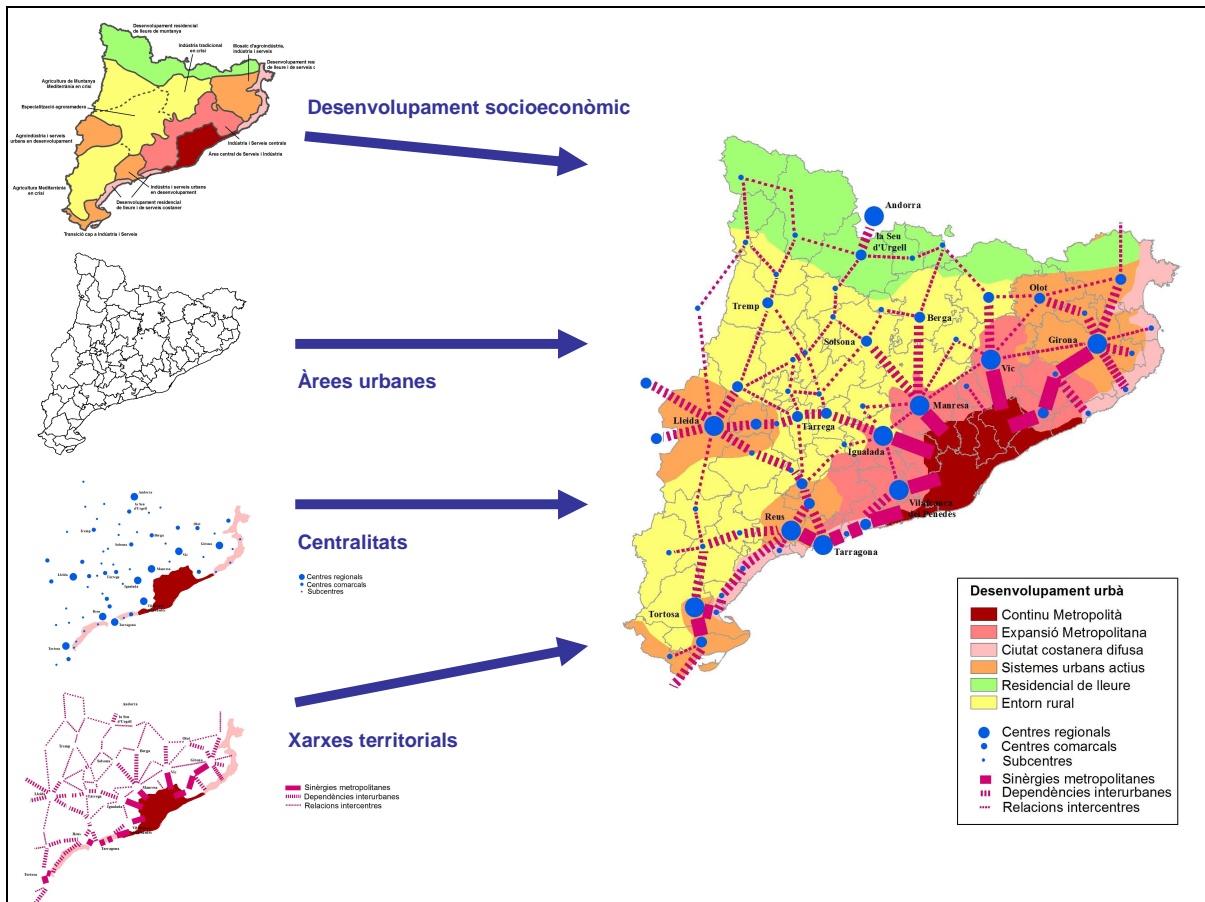
El pes de les centralitats urbanes. Tot i l'augment de la mobilitat i la localització cada cop més indiferent del lloc de residència, d'activitat o de lleure (fet que ens porta a parlar dels sistemes urbans o ciutats-comarca), la concentració d'aquests darrers en ciutats continua essent un fet determinant de la realitat del país. Des d'aquest punt de vista es consideren cinc nivells de ciutat: la taca metropolitana de Barcelona, la taca de la ciutat de serveis costanera, els centres regionals, els comarcals i els subcomarcals. Tret d'aquests darrers, en els altres es donen fenòmens de difusió urbana que cada cop fan més difícil l'aplicació de límits urbans o el concepte de punt o cercle de referència. De moment s'ha conservat una simbologia de cercles de més a menys gruix per escenificar el pes demogràfic desigual de les centralitats urbanes interiors del país.

Les xarxes territorials de relació. Vist que les relacions d'immediatesa es donen en l'àmbit dels sistemes urbans, convé escenificar els fluxos cada cop més intensos que es produeixen en una escala superior. Aquests fluxos són de natura molt diferent i afecten el conjunt del territori; però tenen un punt de màxima concentració a les ciutats i, donat el pes aclaparador del transport per carretera, tenen una bona plasmació en la intensitat del trànsit viari mesurat a través de la IMD. És la variable que s'ha utilitzat per a representar els diferents gruixos de línies discontinües que uneixen taques i centralitats urbanes i que no solament tenen a veure amb els fluxos entre les més pròximes sinó entre el continu lineal.

La combinació dels quatre àmbits anteriors dóna la figura 3 adjunta, en relació a la qual es pot apuntar de manera sintètica com el color de fons dóna idea de l'activitat de suport del territori, per damunt de la qual se situa la xarxa de ciutats, la qual es confon amb el suport territorial en l'àmbit metropolità. El límits dels sistemes urbans representen línies de fons poc visibles, però que tenen el valor de representar contorns de ciutats reals, que tenen nivells d'integració diferents i que mereixerien una reflexió específica.

Certament, determinades realitats territorials podrien ser objecte d'algunes lectures diferents, com ara la propietat de considerar l'àrea Tarragona-Reus-Valls i alguna altra com un conjunt metropolità. Donades les diferències de magnitud i de contingut en relació a la regió central metropolitana, s'ha mantingut l'opció de considerar-les com a "sistemes urbans actius", concepte que implicaria una integració urbana regional en la qual mantenen un pes determinant les centralitats històriques.

Figura 3. Proposta d'interpretació semàntica B. Dinàmiques socioeconòmiques i estructures territorials, 2006.

Font: elaboració pròpia.

Recapitulació

A partir de dos exercicis de representació cartogràfica realitzats en dos moments històrics molt diferents i amb un suport tècnic i d'informació molt desigual s'han plantejat dues propostes de representació sintètica del desenvolupament socioeconòmic de Catalunya a l'escala territorial. Deixant de banda el fet que les característiques d'aquest desenvolupament han variat en els trenta darrers anys i sense entrar en la natura d'aquests canvis, deduiríem en l'àmbit de les tècniques cartogràfiques:

- L'interès didàctic de les propostes coremàtiques com a combinació d'una determinada observació temàtica, en aquest cas el desenvolupament socioeconòmic, amb els referents geoestratègics amb els quals es troba relacionada (eixos, corredors, distàncies, barreres,...). La representació és, volgutament, una representació deformada del territori adreçada a posar de relleu els aspectes geoestratègics en joc i, des d'aquest punt de vista, té un interès fonamentalment didàctic que s'ha d'emmarcar en la funció que se li assigni.
- L'interès més des del punt de vista de la planificació o ordenació territorial de la interpretació semàntica que busca representar fidelment sobre el territori els aspectes més destacats o de síntesi d'un determinat àmbit temàtic, en el cas exposat el mateix desenvolupament socioeconòmic. En aquest cas els aspectes geoestratègics es dedueixen de l'expressió geogràfica de les variables del desenvolupament, que es concreten fonamentalment en nodes, fluxos i àrees.

- Tant en un cas com en l'altre, cal destacar la importància de situar aquest tipus de propostes gràfiques a la fi d'un procés sistemàtic d'anàlisi de les diferents dades territorials disponibles, d'interrelació d'aquestes i de selecció dels indicadors o factors principals que expliquen la realitat i que han de plasmar-se en el mapa. La realització d'exercicis sense una base d'estudi prèvia es tradueix en un acte pictòric força subjectiu i la seva proliferació portaria naturalment al seu descrèdit.

Notes

- ¹. Una compilació i comentari d'interpretacions coremàtiques de Catalunya, acompanyada d'una interpretació pròpia es pot seguir a Enric Mendizábal (1993). Per cert, aquest autor atribueix erròniament un treball d'interpretació coremàtic propi, fruit de la tesi presentada a l'Institut Agronomique Méditerranéen de Montpellier (I. Aldomà, *Les zones défavorisées en Catalogne*, Tesi Màster I.A.M., 1983), a J.X. Pujol i R. Junyent, tot seguint la referència incorrecta d'un article també personal que fou obviat per aquests darrers autors i pel mateix E. Mendizabal (I. Aldomà, "Petites ciutats i desenvolupament rural. Els cas de la Catalunya interior", a *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya. II Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, ICC, Barcelona, 1987*).
- ². El treball de referència forma part de la tesi doctoral de l'autor i ha estat publicat com Ignasi Aldomà (1999), *La crisi de la Catalunya Rural*, Lleida, Pagès editors. Naturalment, l'article estalvia l'explicació de totes les anàlisis realitzades, que resulta indispensable de seguir per entendre el fonament de la proposta.
- ³. La informació de base fou elaborada arrel de la Ponència presentada al Congrés del Món Rural: Ignasi Aldomà (2006), "Acció per al desenvolupament rural. Desenvolupament rural i local". A *Primer Congrés del Món Rural a Catalunya*. Barcelona: Fundació Món Rural, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, pàgs. 105-142.

Bibliografia

- ALDOMÀ, I. (1999); *La crisi de la Catalunya rural*. Lleida: Pagès editors.
- ALDOMÀ, I. (2006), "Acció per al desenvolupament rural. Desenvolupament rural i local". A *Primer Congrés del Món Rural a Catalunya*. Barcelona: Fundació Món Rural, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, pàgs. 105-142
- CASASSAS, Lluís (1977); *Barcelona i l'espai català*. Barcelona: Curial.
- ANDRE, Yves; BAILLY, Antoine; CLARY, Maryse; FERRAS, Robert; GUERIN, Jean-Paul (1990) *Modeles graphiques et représentations spatiales*. Paris: Anthropos/Reclus.
- BRUNET, Roger (1986) "La carte-modele et les choremes". A *Mappemonde*. 86/4, pàg. 2-6
- CATALUNYA, Generalitat, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (1995); *Pla Territorial General de Catalunya*; Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CATALUNYA, Generalitat, Institut d'Arquitectura Avançada de Catalunya (2003); *HiperCatalunya: territoris de recerca*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CLARY, Maryse (1987); *Cartes et modeles a l'école*. Montpellier: Reclus.
- FERRAS, Robert (1993); *Les Modeles graphiques en Géographie*. Paris: Economica-Reclus.
- FERRAS, Robert (1989); "Note sur l'aménagement du territoire en Catalogne". A *l'Espace Géographique*, 1989, pàgs. 318-320.
- MARTINEZ, Lucia W. (1998); El corema: una herramienta para el estudio de la organización del espacio. A *Geoenseñanza*; volumen especial, 1998.
- MENDIZABAL, Enric (1993); "Una proposta de model espacial per a la interpretació territorial de Catalunya". A *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 36, pàgs. 101-118.